

Přepsání vzpomínek

Mylná představa: *Poté, co se naučíte něco nového, pamatujete si, jací jste dříve byli ignoranti a jak jste se mylili.*

Pravda: *Když se ohlédnete zpátky a podíváte se na věci, které jste se právě naučili, máte za to, že jste je znali a věřili v ně celou dobu.*

„Věděl jsem, že prohrají.“

„To jsem si přesně myslel, že se stane.“ „Tušil jsem, že to přijde.“

„To je prostě selský rozum.“

„Tušil jsem, že něco takového řekneš.“

Kolikrát jste něco podobného řekli a věřili tomu?

Funguje to takhle: Člověk má sklony upravovat svou paměť tak, aby nevypadal jako hlupák, když se něco stane. Něco, co nemohl předvídat. Když zjistíte něco, co byste byli bývali rádi věděli už dřív, prostě budete předpokládat, že jste to opravdu věděli. Tomuto sklonu se říká hindsight bias^{*}.

Podívejme se na výsledky jedné studie:

Harvardský výzkumný tým ukázal, že čím jsou lidé starší, tím větší problém pro ně představuje přijmout nové informace k tématům, která už dobře znají, když jsou s touto znalostí v konfliktu. Starší lidé mají sklony držet se svých starých přesvědčení. Zjištění potvrzují, že starého psa novým kouskům nenaučíš.

* Překlady termínu hindsight bias do češtiny se různí, někdy se uvádí jako „předsudek zpětného ohlédnutí“, ale většinou se nepřekládá. Přirovnává se rovněž ke rčení „Po bitvě je každý generál“. Pozn. překl.

Samozřejmě, že to jmenovaná studie potvrdila. To jste přece věděli celý život; to vědí všichni. Podívejte se na jinou studii:

Univerzita v Albertě ukázala, že pro starší lidi s nastrádanými lety moudrosti a „virtuální knihovnou“ plnou faktů za léta sledování médií je mnohem jednodušší dokončit bakalářské studium ještě před vypršením lhůty než pro osmnáctileté studenty. Ti se totiž musí potýkat s nedozrálým, stále se vyvíjejícím mozkiem. Zjištění potvrzují, že na učení nejste nikdy moc staří.

Ale počkejte moment, to taky zní jako něco, co už všichni ví.

Takže jak to tedy je? Starého psa novým kouskům nenaučíš, nebo nikdy nejste moc staří něco se naučit?

Vlastně jsem si oboje vymyslel. Ani jedna z výše uvedených studií se nestala. (Uvádění smyšlených studií je oblíbený způsob vědců, jak demonstrovat hindsight bias.) Obě se ale jevily velice věrohodně, protože jakmile se dozvíte něco nového, rychle upravíte svou minulost tak, abyste měli dobrý pocit z toho, že se nemýlíte, že jste to věděli.

Karl Teigen (toho času působí na univerzitě v Oslo) provedl v roce 1986 studii, ve které žádal studenty, aby hodnotili známá rčení. Když jim předložil větu jako „Knihu nelze soudit podle obalu“, s takovým moudrem většinou souhlasili. Co vy na to? Je podle vás v pořádku tvrdit, že nemůžete soudit knihu podle obalu? Vzpomínáte na nějakou vlastní zkušenost, kdy toto rčení platilo? A co „Pokud to vypadá jako kachna, plave jako kachna, káčí jako kachna, pak je to pravděpodobně kachna“? To také zní jako zdravý rozum, že? Takže které z těchto rčení platí?

Většina lidí v Teigenově studii souhlasila se všemi rčeními, která jim předložil, a potom souhlasili ještě jednou, když jim předložil rčení vyjadřující pravý opak. Když měli hodnotit frázi „Láska je silnější než strach“, souhlasili s tím. Při hodnocení zcela opačného „Strach je mocnější než láska“ souhlasili rovněž. Teigen se snažil předvést, jak to, co většinou

považujeme za selský rozum a všeobecné vědění, nic z toho doopravdy není. Když představíte studentům, novinářům i laikům výsledky nějaké vědecké studie, budou se zjištěními souhlasit a řeknou: „No jasně, vždyť je to sakra úplně zřejmý.“ Podle Teigena jde pouze o hindsight bias v praxi.

Všichni se neustále vracíte k tomu, jací jste byli. Rekonstruuje svůj životní příběh tak, aby lépe pasoval k osobnosti, jakou jste teď. Odjakživa jste potřebovali k životu v džungli nebo savaně udržovat svou mysl čistou. Hlava plná nepotřebných informací uvízla na mrtvém bodě a tělo, které ovládala, něco sežralo. Jakmile se poučíte ze svých chyb nebo nahradíte špatnou informaci tou správnou, nemá moc smysl ponechávat si všechn ten odpad. A tak jej vymažete. Toto promazání starých a nesprávných domněnek a předpokladů vaši mysl vyčistí a zbaví nepořádku. Ano, sami sobě tím lžete, ale je to z dobrého důvodu. Vezmete všechno, co o nějakém tématu víte, všechno, co si umíte na místě vybavit, a vytvoříte mentální model.

Těsně předtím, než americký prezident Nixon odletěl do Číny, ptali se vědci lidí, jaké jsou podle nich šance, že při této cestě nastanou různé události. Později, po skončení cesty a s vědomím toho, co se opravdu stalo, si titíž lidé pamatovali svoje statistické předpoklady jako mnohem přesnější, než opravdu byly. Podobné to bylo s lidmi, kteří předvídali v USA další teroristický útok po jedenáctém září. Když k žádnému nedošlo, tito lidé si vybavovali, že jejich odhad možnosti dalších útoků byl mnohem střízlivější.

Hindsight bias je blízkým příbuzným heuristiky dostupnosti. Máte sklon věřit tomu, že různé historiky a senzační příběhy ve zprávách představují víc obrázků skutečného světa, než tomu opravdu je. Když ve zprávách uslyšíte o častých útocích žraloků, pomyslíte si: „Sakra, žraloci se vymkli kontrole.“ Ale měli byste si spíš myslet: „Sakra, ve zprávách asi fakt rádi točí reportáže o útocích žraloků!“ Heuristika dostupnosti hovoří o tom, že vaše myšlenky a rozhodnutí se zakládají na informacích, kte-

ré máte bezprostředně k dispozici, a ignorujete všechny ostatní. Podobně se chováte pod vlivem hindsight bias. Myšlenky a rozhodnutí zakládáte na tom, co víte teď, ne na tom, co jste věděli dříve.

Pokud víte, že hindsight bias existuje, měli byste být vyzbrojení zdravým skepticismem, kdykoliv politici a byznysmeni mluví o svých minulých rozhodnutích. Myslete na to také, až budete příště diskutovat s přítelem nebo přítelkyní, manželem nebo manželkou – ten druhý si stejně jako vy opravdu myslí, že měl vždycky pravdu.

Klam texaského ostrostřelce

Mylná představa: Když uvažujete nad příčinou a následkem, berete v úvahu i možnost náhody.

Pravda: Pokud výsledky dávají smysl nebo když chcete, aby i náhodné události měly smysluplnou příčinu, možnost náhody ignorujete.

Abraham Lincoln a John F. Kennedy byli prezidenti Spojených států. Mezi jejich zvoleními uběhlo sto let. Oba dva byli zastřeleni nájemnými vrahy. Tito vrazi byli v obou případech známí pod třemi jmény o patnácti písmenech, John Wilkes Booth a Lee Harvey Oswald. Ani jeden z nich se nedožil soudu. Není to děsivé? A bude ještě víc. Kennedyho osobní tajemnice se jmenovala Lincolnová. Oba prezidenty zabili v pátek, když seděli vedle svých manželek, Lincoln ve Fordově divadle, Kennedy v automobilu značky Ford. Předchůdci obou prezidentů se jmenovali Johnson – Andrew Johnson u Lincolna, Lyndon Johnson u Kennedyho. Andrew se narodil v roce 1808, Lyndon v roce 1908. Kde to nezapadá?

V roce 1898 napsal americký spisovatel Morgan Robertson román s názvem *Futility* (pozn. překl.: česky Marnost). Vezmeme-li do úvahy, že kniha byla napsaná čtrnáct let před tím, než se potopil Titanic, jedenáct let před tím, než vůbec začali s konstrukcí této lodi, podobnost mezi knihou a skutečnými událostmi je strašidelná. Román popisuje obří loď s názvem Titan, o které se říká, že je nepotopitelná. Je to největší loď, jaká kdy byla postavena, a uvnitř připomíná luxusní hotel – stejně jako ještě neexistující Titanic. Titan měl na palubě jen dvacet záchranných člunů, asi polovinu toho, co by bylo v případě potopení lodi potřeba. Na Titaniku jich bylo dvacet čtyři, také polovina potřebného počtu. Loď Titan

v knize narazí na ledovec v dubnu, asi 400 mil od ostrova Newfoundland. O několik let později se Titaniku opravdu stalo to samé, ve stejný měsíc i na stejném místě. Titan se potopí a více než polovina cestujících zemře, stejně jako v Titaniku. Počet mrtvých na palubě lodi v románu a počet mrtvých při nehodě Titaniku jsou téměř totožné. A tím podobnosti nekonečí. Smyšlený Titan i skutečný Titanic měly tři lodní šrouby a dva stěžně. Obě lodi měly kapacitu tři tisíce lidí. Obě narazily na ledovec okolo pólnoci. Měl Robertson neblahé tušení? Chci říct, má to někde skulinu?

Nostradamus začátkem šestnáctého století napsal:

*B'tes farouches de faim fleuves tranner
Plus part du champ encore Hister sera,
En caige de fer le grand sera treisner,
Quand rien enfant de Germain observa.*

Obvykle se to překládá takto:

„Bestie zdivočelé hladem řeky překročí,
proti Histeru většina bitevního pole stojí.
Ti největší muži taženi budou v kleci železné,
když dítě Německa neuposlechne žádných zákonů.“

To je docela děsivé, když si uvědomíte, že to zřejmě popisuje muže s malým knírkem, který se narodil o asi čtyři sta let později. A další proctví:

Z nejuvzdálenější části západní Evropy,
Chudým lidem se malé dítě narodí,
Jež svým jazykem svede mnoho lidí,
Jehož sláva ve Východním Království poroste.

Mnoho Nostradamových předpovědí se zmiňuje o chlápku z Germánie, který vede velkou válku a zemře za tajemných okolností. Kde to skřípe?

Pokud vám cokoli z toho připadá příliš úžasné na to, aby to byla jen shoda okolností, příliš zvláštní a podobné na to, aby to byla náhoda, nejste tak chytří, jak si myslíte. Dovolte mi to vysvětlit.

Řekněme, že jdete na rande. Ta druhá osoba prozradí, že řídí stejné auto jako vy. Jiná barva, ale stejný model. To je docela roztomilé, ale nic úžasného.

No, a řekněme, že později zjistíte, že jeho nebo její matka se jmenuje stejně jako vaše, a že dokonce mají narozeniny ve stejný den. Moment, to už je dost dobré. Možná vás ruka osudu postrkuje k sobě. Dále třeba ještě zjistíte, že oba vlastníte kolekci DVD *Monty Pythonova Létajícího cirkusu* a oba jste jako malí milovali kreslený seriál o *Rychlé rotě*. Oba milujete pizzu, a nesnášíte červenou řepu. Takhle to mělo být, myslíte si. Jste pro sebe stvoření.

Vraťte se ale o krok zpět. A ještě o jeden. Kolik lidí na světě vlastní váš model auta? Jste oba zhruba stejně staří, takže vaše matky také. A v době, kdy se narodily, bylo jejich jméno zřejmě populární. A protože jste s vaším protějškem vyšli z podobných poměrů a vyrostli ve stejné dekádě, je pravděpodobné, že máte vzpomínky na stejné televizní pořady pro děti. Všichni milují Monty Pythona. Všichni milují pizzu. Hodně lidí nesnáší červenou řepu.

Podíváte-li se na všechny tyto faktory s odstupem, můžete bez ostychu přijmout skutečnost existence náhod. Pravda je, že vás dostala ta znamení. Při hledání smyslu přehlížíte možnost náhod, ale smysl je lidský konstrukt. Právě jste se dopustili klamu texaského ostrostřelce.

Klam dostal svoje jméno podle představy kovboje střílejícího ve stodole. Za nějakou dobu je stěna stodoly proděravělá od střel. Na některých místech je děr hodně, na některých je jen sem tam nějaká. Když potom kovboj namaluje terč okolo místa, kde se děr po střelách nahromadilo

nejvíc, bude to vypadat, že to s pistolí opravdu umí. To, že namaluje terč okolo děr po střelách, znamená, že nad přirozenou náhodu umístil umělý řád. Pokud máte lidský mozek, děláte něco takového pořád. Vybírání shluků náhod je předvídatelná porucha normální lidské logiky.

Pokud vás myšlenka Nostradamových předpovědí příchodu Hitlera ohromila, úplně zasklíváte fakt, že Nostradamus napsal téměř tisíc nejednoznačných předpovědí, z nichž většina nedává vůbec smysl. Ještě méně zajímavým ho dělá fakt, že Hister je latinské jméno pro řeku Dunaj. Když žasnete nad podobnými osudy Titanu a Titaniku, neberete v úvahu fakt, že v románu přežilo jen třináct lidí a loď se okamžitě potopila. Navíc Titan měl plachty a před osudovou plavbou vyplul už mnohokrát. Jeden z přeživších cestujících musel bojovat s polárním medvědem, než se dočkal záchranu. Pokud vás zmátlo neuvěřitelné propojení mezi Kennedym a Lincolnem, nevšimli jste si, že Kennedy byl katolík a Lincoln baptista. Kennedy byl zastřelen puškou, zatímco Lincoln pistolí. Kennedyho zabil v Texasu, Lincolnu ve Washingtonu D. C. Kennedy měl zářivé kaštanové vlasy, zatímco Lincoln na hlavě nosil kloboučnickův sen.

U všech tří příkladů najdeme tisíce rozdílů. Všechny jste je ignorovali. Ovšem když nakreslíte terč kolem shluků podobností – vida! Kdyby hindsight bias a konfirmační zkreslení měly dítě, byl by jím klam texaského ostrostřelce.

Když se točí reality show, filmaři mají k dispozici stovky hodin natočeného materiálu. Když jej zhustí do jedné hodiny, kreslí tím střed terče kolem shluku děr. Příběh vidí ve všech všedních situacích, extrahují ty dobré části a odhazují bokem vše ostatní. To znamená, že ze svých nastrádaných kousků chaosu dokážou vytvořit správně uspořádaný příběh, o čemkoli chtějí. Byla ta holka opravdu tak hrozná potvora? Byl ten chlápek s nagelovanými vlasy a umělým opálením opravdu tak hloupý? To se nikdy nedozvíte, leda byste kousek ustoupili a viděli celou scénu takovou, jaká je.

Zmíněný klam ale může mít mnohem větší dopad než jen na výsledek reality show, znalosti o prezidentech a strašidelných náhodách. Když používáte klam ostrostřelce, abyste rozeznali příčinu od následku, můžete ubližovat lidem kolem sebe. Jedním z důvodů, proč vědci přijdou s hypotézou a potom se jí snaží vyvrátit novými výzkumy, je právě snaha vyhnout se klamu texaského ostrostřelce. Obzvláště velký pozor si na něj dávají epidemiologové, protože studují faktory, které vedou k šíření nemoci. Když se podíváte na mapu Spojených států s označenými místy s největším počtem výskytu rakoviny, všimnete si míst, kde označení vytváří shluky. Vypadá to, jako byste objevili místa s ničivými energetickými poli nebo místa, kde vysílače mobilních operátorů smaží lidem orgány nebo kde se testují jaderné zbraně. Taková mapa je to samé jako stěna střelcovy stodoly. Pokud předpokládáte, že takové shluky míst s vyšším výskytem rakoviny mají důvod, je to, jako byste kolem toho nakreslili terč. Častěji než se zdá, nemají takové shluky míst žádný děsivý původ v životním prostředí. Ve hře je mnoho vlivů. Příbuzní bydlívají blízko sebe. Staří lidé dožívají často na stejných místech. Oblast od oblasti se liší stravovací návyky, to, jestli lidi kouří, cvičí apod. A nakonec, jeden ze tří lidí rakovinou onemocní tak jako tak. Přijmout jako fakt, že shluky míst s vyšším výskytem rakoviny obyvatel jsou jen náhoda, je ovšem vysoce neuspokojivé. Bezmoc, pocit, že jsme proti rozmarům náhod bezbranní, můžeme utišit tím, že si vytvoříme protivníka. Někdy se hodí zlý chlápek – a klam texaského ostrostřelce je jedním ze způsobů, jak si jednoho můžete vyrobit.

Podle Střediska pro kontrolu nemocí se mezi lety 2002 a 2006 zvedl o 57 procent počet výskytů autismu mezi osmiletými dětmi. Když se podíváme dvacet let nazpět, míra autismu vzrostla o 200 procent. V dnešní době trpí jeden ze sedmdesáti chlapců nějakou formou poruchy z autistického spektra. Když byla tato čísla poprvé zveřejněna, vypadalo to jako úplný nesmysl. Rodiče všude na světě propadali panice. To přece musí mít nějakou příčinu, že? Nejdříve se terč nakreslil kolem očkování,

protože první symptomy jako by přicházely současně s ním. A jakmile existoval cíl, lidé neviděli žádné další možné korelace. Po mnoha letech výzkumů a utracených milionech dolarů bylo očkování jako příčina vyloučeno, ale mnoho lidí tato zjištění stále odmítá. Vybrat si očkování jako jedinou příčinu a zároveň zcela ignorovat miliony dalších faktorů je stejné jako povšimnout si, že Titan narazil na ledovec, a nepostřehnout, že měl plachty.

Šťastná série výher v kasinu, šťastná ruka v basketbalu, tornádo, které ušetřilo kostel – to jsou příklady toho, jak lidé nachází v událostech smysl poté, co už se staly, po ukončení sázek. Ignorujete případy, kdy jste prohráli, kdy míč minul koš, a všechny ty domy, které tornádo rozmetalo na prach.

Za druhé světové války si Londýňané všimli, jak některé oblasti opakovaně zůstávaly po bombových útocích nedotčené. Lidé začali věřit tomu, že v uchráněných oblastech bydlí němečtí špioni. Nebydleli. Psychologové Daniel Kahneman a Amos Tversky ve své analýze prokázali, že bombardování bylo náhodné.

Všude tam, kde lidé pátrají po smyslu, uvidíte klam texaského ostrostrělce. Pro mnoho lidí svět ztratí jiskru, když akceptují myšlenku, že barva očí je výsledkem náhodné mutace nebo že náhodně vypálené vzory na toastu mohou vypadat jako něčí tvář.

Když zamícháte balíček karet a deset jich vytáhnete, možností, že je vytáhnete v nějakém pořadí, jsou triliony – a na kartách nezáleží. Kdybyste vytáhli postupku, bylo by to úžasné, ale šance na postupku jsou stejné jako u každé jiné sady deseti karet. Smysl je lidský konstrukt.

Podívejte se ven. Vidíte ten strom? Možnost, že bude růst právě na tomto místě, této planetě, obíhat tuho hvězdu, v této galaxii, mezi miliardami jiných galaxií v nám známém vesmíru, je tak nepatrná, že to může vypadat jako nějaký záměr. Ale ten bude jen výplodem vaší fantazie. Malujete terč okolo shluku na obrovské stěně stodoly. Pravděpodobnost, že ten strom je tam, kde je, není o nic méně astronomická,

než že bude na kousku hlíny hned vedle. To samé by platilo, kdybyste se podívali na poušť a našli ještěřku, nebo na nebe a uviděli mrak, nebo do vesmíru a nenašli byste nic jiného než vznášející se atomy vodíku. Existuje stoprocentní šance, že když se podíváte, něco tam bude, něco bude kdekoliv; jen a jen vaše potřeba hledání smyslu mění to, jaký máte pocit ze všeho, co vidíte.

Přiznat si, že chaos, zmatek a náhody vládnu vašemu životu i samotnému vesmíru, je trapná namyšlenost. Pokaždé, když potřebujete nějaké schéma, abyste se dobrali smyslu, abyste se uklidnili a měli na koho svalit vinu, dopouštíte se klamu texaského ostrostřelce.

Sekáte trávník, pěkně si uspořádáváte stříbrný servis, češete si vlasy. Kdykoliv je to možné, stavíte se na odpor silám entropie a snažíte se křížit plány jejich neúnavné vyšínutosti. Vaše potřeba to dělat je stará jako lidstvo samo. Potřebujete nějaký řád. Díky řádu je jednodušší být člověkem a řídit tento chaotický svět. Pochopení a přijetí schémat znamenalo pro pračlověka cestu k potravě a ochraně před nebezpečím. Proto teď můžete číst tato slova. Vaši předkové se drželi schématu a dokázali měnit svoje chování tak, aby lépe zvládli obstarat potravu a zároveň se jí sami nestát. To díky evoluci jsme bytostmi hledajícími shluky tam, kde se náhodné události kupí jako písek na dunách.

Carl Sagan jednou řekl, že bylo potěšením v tom obrovském vesmíru a nekonečném čase sdílet stejnou planetu a epochu se svou ženou. Přestože věděl, že je nedal dohromady osud, nikdy se tomu nepřestal podívat, kdykoliv byl s ní.

Vzorci a schémata vidíte všude kolem sebe, ale některá jsou náhodná a nic neznamení. Na hlučném pozadí pravděpodobnosti najdete věci předurčené k tomu čas od času se seřadit pěkně vedle sebe, a nemá to vůbec žádný důvod. Když tohle uznáte, zvládli jste důležitou část umění ignorovat náhody, na kterých nezáleží. Uvědomili jste si, co pro vás na této planetě a v této epoše má opravdu smysl.